

TALABALAR MALAKAVIY AMALIYOTINI BOSHQARISHDA KLASTER-TARMOQ MODEL: OLIY TA'LIM, ISHLAB CHIQUVISH VA DAVLAT BOSHQARUVINING UCH TOMONLAMA HAMKORLIGI

Akbarov Behzodbek Saybjon o'g'li

O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim,

fan va innovatsiyalar vazirligi

e-mail: bek.akbarov1992@gmail.com |

ORCID: 0009-0002-0751-332X

Zafarova Sariya Rustam qizi

Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti

universiteti bakalavr bitiruvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada talabalar malakaviy amaliyotini boshqarishning klaster-tarmoq modeli ishlab chiqilgan. Amaliyotni raqamlashtirish va uzluksizligini ta'minlash bo'yicha erishilgan yutuqlarga qaramay, oliy ta'lim muassasasi va ish beruvchi o'rtasidagi aloqa ko'pincha ikki tomonlama va vaqtinchalik shartnomalar darajasida qolmoqda. Tadqiqotda amaliyotni boshqarish alohida vuz-korxona aloqasi sifatida emas, balki oliy ta'lim muassasalari, ishlab chiqarish korxonalari va davlat boshqaruvi organlarini birlashtiruvchi yagona hamkorlik ekotizimi sifatida ko'rib chiqiladi. Konseptual-analitik yondashuv va ekspert baholash asosida uch tomonlama klaster modeli asoslangan bo'lib, unda har bir ishtirokchining funksional vakolatlari aniq taqsimlangan va koordinatsion markaz orqali muvofiqlashtiriladi. Tahlil natijalari klaster boshqaruvi amaliyot hamkorligining qamrovi va barqarorligini sezilarli darajada oshirishini ko'rsatadi. Taklif etilgan model oliy ta'lim muassasalari uchun amaliy jihatdan qo'llanilishi mumkin bo'lgan boshqaruv asosini taqdim etadi.

Kalit so'zlar: malakaviy amaliyot, klaster-tarmoq modeli, uch tomonlama hamkorlik, oliy ta'lim, ishlab chiqarish, davlat boshqaruvi, koordinatsiya, ijtimoiy sheriklik.

Kirish

Talabalar malakaviy amaliyoti oliy ta'limning shunday bo'g'iniki, unda nazariy bilimlar real mehnat sharoitlari bilan sinovdan o'tadi. Bitiruvchining mehnat bozoridagi raqobatbardoshligi ko'p jihatdan aynan shu tajriba sifatiga bog'liq. So'nggi yillarda amaliyotni raqamlashtirish, uning uzluksizligini ta'minlash hamda alohida bosqichlarni integratsiyalashgan model asosida boshqarish bo'yicha sezilarli ishlar amalga oshirildi. Bu chora-tadbirlar jarayonning shaffofligi va boshqariluvchanligini oshirdi, biroq bir tarkibiy cheklovni ochiq qoldirdi.

Cheklov hamkorlikning ko‘lamiga taalluqli. Amaldagi tizimlarda oliy ta‘lim muassasasi va ish beruvchi o‘rtasidagi aloqa ko‘pincha ikki tomonlama va epizodik xarakterga ega: har bir amaliyot mavsumida alohida shartnomalar tuziladi, davlat boshqaruvi organlari esa bu jarayonda asosan normativ kuzatuvchi sifatida ishtirok etadi. Natijada amaliyot uchun barqaror, uzoq muddatli va ko‘p ishtirokchili hamkorlik muhiti shakllanmaydi, resurslardan birgalikda foydalanish va mas‘uliyatni taqsimlash mexanizmlari yetarli darajada rivojlanmaydi.

Mazkur maqola amaliyotni boshqarishdagi navbatdagi mazmunli qadam jarayonni yanada raqamlashtirish emas, balki hamkorlik ko‘lamini kengaytirish — ikki tomonlama aloqadan ko‘p ishtirokchili klaster ekotizimiga o‘tish ekanligidan kelib chiqadi. Tadqiqotning maqsadi — oliy ta‘lim muassasalari, ishlab chiqarish korxonalari va davlat boshqaruvi organlarini yagona hamkorlik tarmog‘iga birlashtiruvchi klaster-tarmoq modelini ishlab chiqish va uning samaradorligini ilmiy jihatdan asoslashdan iborat.

Adabiyotlar tahlili

Malakaviy amaliyotni tashkil etish va boshqarish masalalari ilmiy adabiyotlarda an‘anaviy ravishda uch yo‘nalishda o‘rganiladi: amaliyotni tashkiliy-huquqiy jihatdan tartibga solish, uning uzluksizligini ta‘minlash hamda monitoring va baholashni raqamlashtirish. Germaniya, AQSh, Kanada va Fransiyadagi dual ta‘lim hamda ishlab chiqarish bilan integratsiyalashgan o‘qitish tizimlarining qiyosiy tahlili amaliyot samaradorligini oliy ta‘lim muassasasi va ish beruvchi o‘rtasidagi yaqin hamkorlik, mentorlik va real vaqtdagi monitoring bilan bog‘laydi.

Shu bilan birga, mazkur adabiyotlarda hamkorlik asosan ikki tomonlama — vuz va korxona o‘rtasidagi aloqa sifatida talqin qilinadi. Davlat boshqaruvi organlarining roli ko‘pincha normativ fon darajasida qoladi, uchinchi ishtirokchi sifatida tizimli ravishda modellashtirilmaydi. Parallel ravishda mintaqaviy iqtisodiyot va kadrlar tayyorlash bo‘yicha tadqiqotlarda klaster va tarmoq hamkorligi konsepsiyasi ishlab chiqilgan, biroq u ko‘proq makrodarajada qo‘llaniladi va aniq malakaviy amaliyot boshqaruviga kamdan-kam o‘tkaziladi. Shu tariqa ilmiy tadqiqotlar darajasida bo‘shliq yuzaga keladi: amaliyot boshqaruvi an‘anasi jarayonni tushunishni rivojlantirgan, ammo uni ko‘p ishtirokchili klaster muhitiga ko‘tarmagan; klaster yondashuvi esa tarmoq hamkorligi tilini ishlab chiqqan, lekin uni amaliyot boshqaruviga deyarli tatbiq etmagan. Ushbu tadqiqot aynan shu ikki yo‘nalish kesishmasida joylashadi.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqot konseptual-analitik xarakterga ega bo‘lib, strukturalashgan ekspert baholash bilan to‘ldirilgan. Bunday yondashuv boshqaruv modelini qurish va asoslashga qaratilgan, statistik parametrlarni baholashni emas. Ish uch bosqichda olib borildi. Birinchi bosqichda amaldagi ikki tomonlama hamkorlik amaliyoti tahliliy ravishda tahlil qilinib, ko‘p ishtirokchili koordinatsiyaning yetishmasligi yuzaga

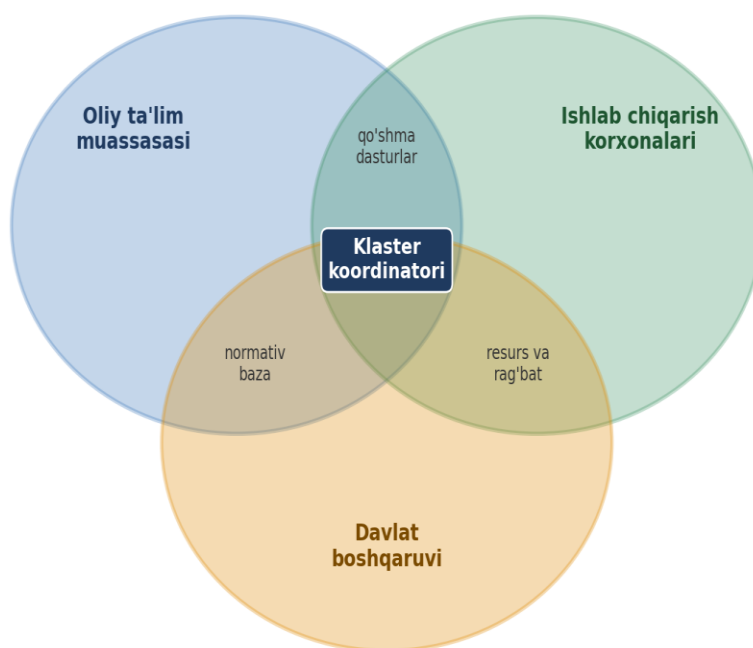
keltirayotgan muammoli nuqtalar aniqlandi. Ikkinchi bosqichda o‘zaro bog‘liq tarkibiy bloklardan iborat klaster-tarmoq modeli sintez qilindi. Uchinchi bosqichda model tajribali amaliyot rahbarlari, professor-o‘qituvchilar va korxona mutaxassislari tomonidan baholandi.

Jarayon asosida uchta o‘zaro to‘ldiruvchi usul yotadi. Tizimli tahlil amaliyotni alohida ikki tomonlama aloqalar majmui sifatida emas, balki o‘zaro bog‘langan ko‘p ishtirokchili tizim sifatida ko‘rib chiqish imkonini berdi. Qiyosiy tahlil ikki tomonlama va klaster modellarini bir-biriga qarama-qarshi qo‘yib, ularning boshqaruvdagi farqini ochib berdi. Ekspert baholash yarim strukturalashgan intervyu shaklida o‘tkazilib, to‘laqonli longitudinal sinov o‘tkazilmagan sharoitda modelning amaliy qiymatini baholashning asosli usulini ta‘minladi. Tadqiqot xulosalarining ishonchliligi ushbu uch yondashuvning o‘zaro uyg‘unligi bilan ta‘minlandi.

Taklif etilayotgan klaster-tarmoq modeli

Model amaliyot boshqaruvini quyidagi savol atrofida qayta tashkil etadi: amaliyot hamkorligini barqaror, uzoq muddatli va ko‘p ishtirokchili tarmoq sifatida qanday tashkil etish mumkin? Modelning umumiy mantig‘i 1-rasmda keltirilgan.

Klaster-tarmoq hamkorligining uch tomonlama modeli

1-rasm. Klaster-tarmoq hamkorligining uch tomonlama modeli: oliy ta'lim muassasasi, ishlab chiqarish korxonalari va davlat boshqaruvining koordinatsion markaz orqali o‘zaro bog‘lanishi.

1-rasmda ko'rsatilganidek, model uch ishtirokchini — oliy ta'lim muassasasi, ishlab chiqarish korxonalari va davlat boshqaruvini — yagona hamkorlik maydonida birlashtiradi. Ishtirokchilar kesishmasida joylashgan koordinatsion markaz hamkorlikni muvofiqlashtiradi: vuz va korxona o'rtasida qo'shma dasturlar, vuz va davlat o'rtasida normativ baza, korxona va davlat o'rtasida resurs va rag'bat mexanizmlari shakllanadi. Bunday tuzilma amaliyotni alohida shartnomalar majmui sifatida emas, balki uzviy hamkorlik ekotizimi sifatida boshqarish imkonini beradi.

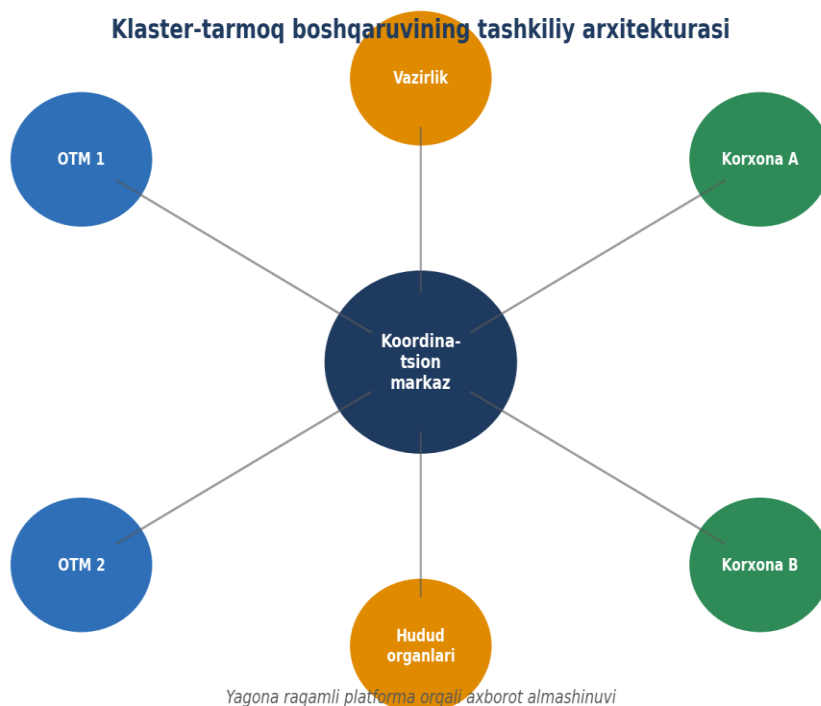
Ikki tomonlama va klaster modellarining tamoyiliy farqi 1-jadvalda umumlashtirilgan.

1-jadval. Ikki tomonlama hamkorlik va klaster-tarmoq modelining qiyosiy tahlili.

Parametr	Ikki tomonlama hamkorlik	Klaster-tarmoq modeli
Ishtirokchilar	Vuz va korxona	Vuz, korxona va davlat boshqaruvi
Aloqa xarakteri	Epizodik, shartnomaviy	Barqaror, tarmoqli
Davlatning roli	Normativ kuzatuvchi	Faol ishtirokchi va rag'batlantiruvchi
Koordinatsiya	Tarafma-taraf	Yagona koordinatsion markaz orqali
Resurslar	Har bir taraf alohida	Birgalikda foydalaniladigan
Barqarorlik	Mavsumiy, vaqtinchalik	Uzoq muddatli, institutsional

1-jadval ikki model ishtirokchilar tarkibi va aloqa xarakteri bo'yicha tubdan farqlanishini ko'rsatadi. Ikki tomonlama hamkorlik amaliyotni har bir mavsumda qaytadan tuziladigan shartnomalar zanjiriga bog'laydi; klaster modeli esa uni barqaror institutsional tarmoq sifatida shakllantiradi. Aynan shu farq taklif etilayotgan yondashuvning konseptual o'zagini tashkil etadi.

Modelni amalda joriy etish tegishli tashkiliy arxitekturani talab etadi. Ushbu arxitektura 2-rasmda keltirilgan.

2-rasm. Klaster-tarmoq boshqaruvining tashkiliy arxitekturası: koordinatsion markaz atrofida oliy ta'lim muassasalari, korxonalar va davlat organlarini birlashtiruvchi tarmoq tuzilmasi.

2-rasm hub-and-spoke (markaz va tarmoqlar) tamoyiliga asoslangan tuzilmani aks ettiradi: markaziy koordinatsion markaz oliy ta'lim muassasalari, korxonalar, vazirlik va hudud organlarini yagona tarmoqqa bog'laydi. Bunday tuzilma ishtirokchilar o'rtasidagi aloqalar sonini kamaytiradi va ularni yagona raqamli platforma orqali muvofiqlashtiradi, bu esa axborot almashinuvini soddalashtiradi va hamkorlikning barqarorligini oshiradi.

Klaster ishtirokchilari o'rtasida boshqaruv funksiyalarining taqsimlanishi 2-jadvalda keltirilgan.

2-jadval. Klaster ishtirokchilarining funksional vakolatlari va mas'uliyat sohalari.

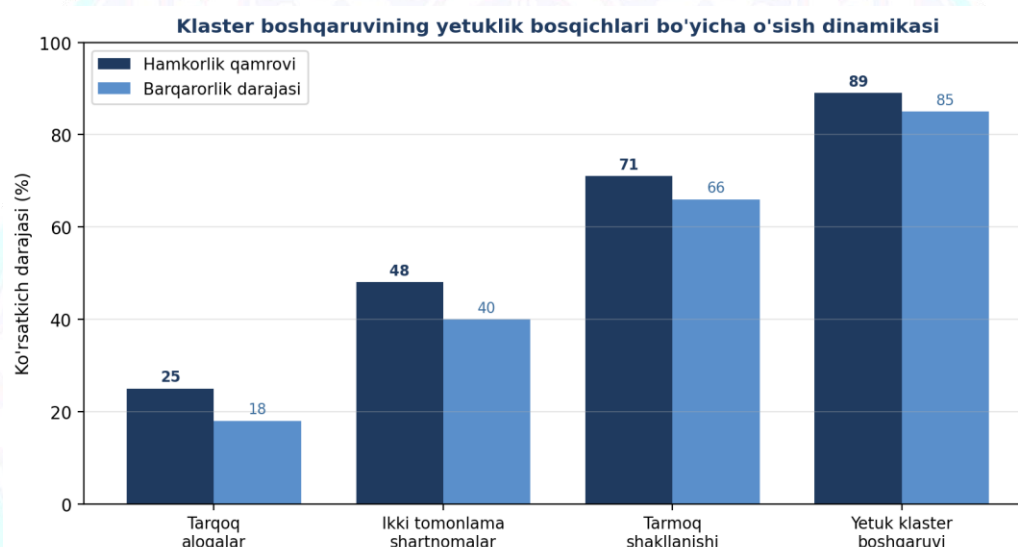
Ishtirokchi	Asosiy funktsiya	Mas'uliyat sohasi
Oliy ta'lim muassasasi	O'quv-uslubiy ta'minot	Amaliyot dasturlari, talabalarni tayyorlash
Ishlab chiqarish korxonasi	Amaliy baza va mentorlik	Real ish muhiti, kasbiy ko'nikma
Davlat boshqaruvi	Normativ va rag'bat	Huquqiy baza, moliyaviy qo'llab-quvvatlash

Ishtirokchi	Asosiy funktsiya	Mas'uliyat sohasi
Koordinatsion markaz	Muvofiqlashtirish	Tarmoq aloqalari, monitoring, baholash

2-jadval har bir ishtirokchining funktsiyasi takrorlanmasligini va o'zaro to'ldiruvchi ekanligini ko'rsatadi. Funktsiyalarning aniq taqsimlanishi klaster ichida mas'uliyatsizlik va takrorlanish holatlarining oldini oladi — bu esa ko'p ishtirokchili boshqaruvning eng zaif nuqtasi hisoblanadi. Koordinatsion markazning ajratilishi ushbu funktsiyalarni yagona tizimga bog'laydi.

Natijalar va muhokama

Klaster boshqaruvining ta'siri uning yetuklik bosqichlari bo'yicha dinamikasida yaqqol namoyon bo'ladi. Tegishli ma'lumotlar 3-rasmda keltirilgan.

3-rasm. Klaster boshqaruvining yetuklik bosqichlari bo'yicha hamkorlik qamrovi va barqarorlik darajasining o'sish dinamikasi.

3-rasmda ko'rinib turibdiki, hamkorlik tarqoq aloqalardan yetuk klaster boshqaruvi sari rivojlangan sari ham qamrov, ham barqarorlik ko'rsatkichlari sezilarli darajada o'sadi: hamkorlik qamrovi yigirma besh foizdan sakson to'qqiz foizgacha, barqarorlik darajasi o'n sakkiz foizdan sakson besh foizgacha ko'tariladi. Muhimi shundaki, eng katta o'sish tarmoq shakllanishi bosqichida sodir bo'ladi — bu koordinatsion mexanizm ishga tushgan paytga to'g'ri keladi va klaster yondashuvining qiymati aynan tarmoq tuzilmasida ekanligini tasdiqlaydi.

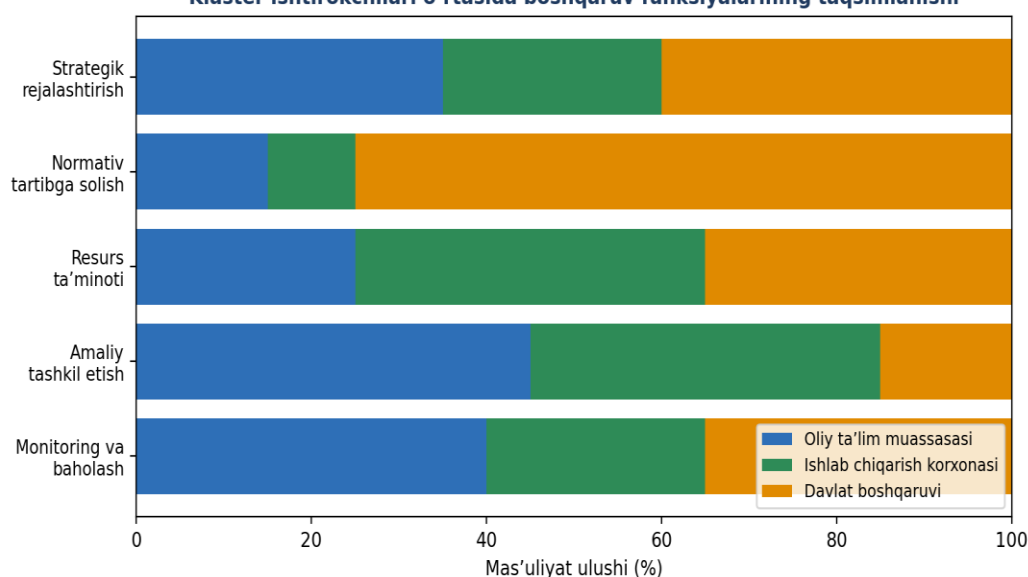
Ikki modelning ekspert baholashi besh mezon bo'yicha 3-jadvalda keltirilgan.

3-jadval. Ikki tomonlama va klaster modellarining ekspert baholashi (%).

Mezon	Ikki tomonlama hamkorlik	Klaster-tarmoq modeli
Hamkorlikning barqarorligi	34	83

Mezon	Ikki tomonlama hamkorlik	Klaster-tarmoq modeli
Resurslardan birgalikda foydalanish	29	78
Mas'uliyatning aniq taqsimlanishi	45	80
Davlatning faol ishtiroki	31	76
Amaliyot sifatining oshishi	48	82

Klaster ishtirokchilari o'rtasida boshqaruv funksiyalarining taqsimlanishi

4-rasm. Klaster ishtirokchilari o'rtasida boshqaruv funksiyalarining taqsimlanishi.

3-jadval va 4-rasm bir yo'nalishga ishora qiladi. Klaster modeli har bir mezon bo'yicha yuqori baholanadi, ayniqsa hamkorlik barqarorligi va davlatning faol ishtiroki bo'yicha — ya'ni ikki tomonlama model tarkibiy jihatdan zaif bo'lgan o'lchamlar bo'yicha. 4-rasm esa funksiyalarning ishtirokchilar o'rtasida muvozanatli taqsimlanishini ko'rsatadi: davlat normativ tartibga solishda, korxona resurs ta'minotida, vuz amaliy tashkil etishda yetakchilik qiladi. Bunday taqsimot hech bir ishtirokchini ortiqcha yuklamaydi va har birining kuchli tomonidan foydalanadi.

Natijalarni tegishli ehtiyotkorlik bilan talqin qilish lozim. Ular to'laqonli longitudinal eksperimentga emas, balki ekspert bahosiga asoslanadi va amalga oshirilgan emas, balki ehtimoliy samarani ifodalaydi. Shunga qaramay, mustaqil ekspertlar baholarining uyg'unligi ularga vaznlilik baxsh etadi va klaster hamkorligi bo'yicha mavjud tadqiqot natijalari bilan mos keladi. Muhokama shuningdek amalda hisobga olinishi zarur bo'lgan ziddiyatni ochib beradi: ko'p ishtirokchili koordinatsiya boshqaruvni murakkablashtiradi va koordinatsion markaz zaif tashkil etilgan taqdirda

tarmoq byurokratik to'siqqa aylanishi mumkin. Model bu ziddiyatni koordinatsion markazning aniq vakolatlari va monitoring mexanizmlari orqali qisman bartaraf etadi.

Kengroq adabiyotlar nuqtai nazaridan model sohani o'ziga xos tarzda rivojlantiradi. U raqamlashtirish, uzluksizlik va vuz-korxona hamkorligining oldingi tadqiqotlarda aniqlangan qiymatini inkor etmaydi, aksincha ularga tayanadi. Uning hissasi — ikki tomonlama aloqani ko'p ishtirokchili barqaror tarmoqqa aylantiruvchi yetishmagan tashkiliy qadamda. Shu tariqa amaliyot boshqaruvi an'anasi klaster hamkorligi aparati bilan bog'lanadi — bu bog'liqlik, to'plangan ma'lumotlarga ko'ra, amalga oshiriladigan va keyingi tadqiqotga arziydigan yo'nalishdir.

Xulosa va tavsiyalar

Tadqiqot malakaviy amaliyotni boshqarishni ikki tomonlama hamkorlikdan ko'p ishtirokchili klaster ekotizimiga ko'tarishni maqsad qilgan edi. Oliy ta'lim muassasalari, korxonalar va davlat boshqaruvini birlashtiruvchi uch tomonlama model taklif etildi va uning eng katta samarasi ikki tomonlama yondashuv tarkibiy jihatdan zaif bo'lgan joyda — hamkorlik barqarorligi va davlatning faol ishtirokida namoyon bo'lishi ko'rsatildi. Asosiy xulosa shundan iboratki, amaliyot hamkorligining qiymati uning ikki tomonlama aloqa darajasida emas, balki barqaror ko'p ishtirokchili tarmoq sifatida tashkil etilishida, va buning uchun jarayonni yanada raqamlashtirish emas, hamkorlik ko'lamini kengaytirish zarur.

Tadqiqotdan bir qator tavsiyalar kelib chiqadi. Klaster modelini amaldagi raqamli platformalar negizida shakllantirish, ya'ni mavjud infratuzilmaga tayanish maqsadga muvofiq. Koordinatsion markazning vakolatlari aniq belgilanishi va u byurokratik to'siqqa aylanmasligi uchun monitoring mexanizmlari bilan ta'minlanishi lozim. Davlat boshqaruvi organlari normativ kuzatuvchidan faol ishtirokchiga aylanishi, korxonalar bilan uzoq muddatli strategik memorandumlar tuzilishi kerak. Funktsiyalar ishtirokchilarning kuchli tomonlariga muvofiq taqsimlanishi, har bir tarafga ortiqcha yuk tushmasligi zarur. Keyingi ishlarni ekspert baholashdan to'laqonli longitudinal joriy etishga o'tkazish, klaster boshqaruvining bitiruvchilar bandligiga real ta'sirini baholash maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Akbarov B. S. Oliy ta'limda uzluksiz malakaviy amaliyot jarayonlarini boshqarishning samarali yondashuvlari // Tadqiqotlar. — 2025. — 64-son, 1-to'plam. — B. 315–319.
2. Akbarov B. S. Talabalarning uzluksiz malakaviy amaliyotini tashkil etish va o'tkazish jarayonlarini boshqarish omillari // Qo'qon DPI. Ilmiy xabarlar. — 2025. — 5-son. — B. 1080–1084.
3. Kalinyuk Yu. V., Smyslyayeva L. G. Uzluksiz kasbiy rivojlanishni klaster-tarmoq o'zaro ta'siri formatida boshqarish // Pedagogik ta'lim Oltoyda. — 2021. — 1-son. — B. 115–120.

4. Fedosova I. V., Derevtsova E. N. Vuzning ijtimoiy sherikligi kasbiy tayyorgarlik sifatini oshirish omili sifatida // Russian Journal of Education and Psychology. — 2015. — 8-son. — B. 306–321.
5. Igrushina E. I. Talabalarning uzluksiz ishlab chiqarish amaliyoti vuz va ishlab chiqarish o'rtasidagi integratsion aloqa tizimi sifatida // Fan. Innovatsiyalar. Texnologiyalar. — 2008. — 2-son. — B. 16–21.
6. Deschaine M. E., Jankens B. P. Creating successful and sustainable educational administrative internship experiences // Higher Education, Skills and Work-Based Learning. — 2017. — Vol. 7, No. 1. — P. 5–20.
7. Etzkowitz H., Leydesdorff L. The dynamics of innovation: from National Systems and “Mode 2” to a Triple Helix of university–industry–government relations // Research Policy. — 2000. — Vol. 29, No. 2. — P. 109–123.
8. Kroon N., Franco M. Antecedents, processes and outcomes of an internship program: an employer's perspective // Journal of Applied Research in Higher Education. — 2022. — Vol. 14, No. 2. — P. 556–574.
9. Marginson S. Higher education and the common good. — Melbourne University Press, 2016.
10. OECD. Education at a glance 2019: OECD indicators. — OECD Publishing, 2019.